

Milica MIHAILOVIĆ

DVE STOTINE GODINA PORODICE HAJIM-DAVIČO U BEOGRADU

KAD GOD se piše ili govori o Jevrejima u Beogradu ili Srbiji, neizostavno se pominje jedna ličnost. To je Hajim Davičo, nezaobilazna ličnost kad se piše o knezu Milošu, finansijama Kneževine Srbije, o nabavkama oružja za kneževe potrebe, a posebno mesto zauzima u tekstovima o jevrejskoj zajednici u Beogradu.

Međutim, kad se uporede i saberu svi napisi u kojima se on pominje vidi se da je sve to zapravo veoma malo i da se sve može svesti na jedan podatak: da je Hajim Davičo bio beogradski trgovac, menjač, da je pozamljivao novac knezu Milošu, da je učestvovao u nabavkama oružja i druge robe, te u štampanju hebrejskih knjiga u Knjaževskoj štampariji.

I ovo malo podataka ipak ukazuje na izuzetnog čoveka, na bogatu biografiju, zanimljivu istorijsku figuru, značajnu i za beogradske Jevreje i za istoriju Srbije u prvoj polovini XIX veka.

U želji da saznamo nešto više o takvoj ličnosti pošli smo tragom njegovog rada na izdavanju hebrejskih knjiga u Beogradu, smatrajući da je zaista bilo ravno podvigu pored razvijene trgovine naći vremena i za uređivanje i štampanje knjiga. Čini se da je ta nit bila dobar trag za odmotavanje klupka nepoznanice zvane Hajim Davičo. Klupko je odmah počelo da se odmotava i da pred nama izrasta brojna, uspešna i za Beograd značajna porodica *Hajim-Davičo*.

Pregledajući izvore i literaturu, prvo što se zapazi je činjenica da postoji nekoliko varijanti imena pod kojima se ova ličnost vodi po arhivama i u tekstovima. Evo nekoliko primera: David Haim, Hajim David, David Hajim Davičo, Haim Davičo, David Hajim Davidović, David Bahor Davičo. Reč ben ili bahor znači na hebrejskom sin, pa tako Haim Ben David znači Haim sin Davidov. Reč Haim na hebrejskom označava život i prema sugestiji hebraiste i prevodioca Eugena Verbera treba da se piše i izgovara kao Hajim. U *Enciclopedia Judaica*, to ime se na engleski transkribuje kao Hayyim, mada se reč ili ime u engleskim tekstovima piše kao Chaim. U literaturi smo nailazili na razne oblike, ali se ipak može zaključiti da je porodica *Hajim* u prvoj polovini XIX veka koristila oblik Haim, a u drugoj polovini veka oblik Hajim. U nemačkim dokumentima s kraja XVIII i početkom XIX veka upotrebljava se oblik Haym, a sam David se na pismima na nemačkom potpisivao sa Haim. I u dokumentima Knjaževske kancelarije koristi se oblik Haim. Izgleda da je Samuilo (član ove porodice koji je živio sredinom XIX veka) počeo

pisati svoje prezime kao Hajim. Posle njega se stalno upotrebljava oblik Hajim koji se koristi i u literaturi. Dr Slavko Gavrilović je u članku »Ispisi za istoriju Jevreja u Zemunu i Slavonsko-sremskoj vojnoj granici (XVIII—XIX vek):¹ upotrebio oblik Haim jer je koristio stariju građu. Mi ćemo u daljem tekstu koristiti oblik *Hajim* sem kada donosimo citat.

U Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu je 1979. pripremana izložba »Jezik, knjiga i pismo Jevreja Jugoslavije«, pa je tom prilikom obrađen fond hebrejskih štampanih knjiga. Kao literatura za pripremu teksta za katalog² poslužio je rad dra Isaka Alkalaja »Jevrejske knjige štampane u Beogradu«.³ On navodi spisak od 54 jevrejske knjige štampane na hebrejskom u beogradskim štamparijama od 1837. do 1904. Prema njegovom spisku, devet knjiga od navedenih 54 izdao je Haim B. David *Hajim* Davičo, s tim što je prvu knjigu štampao 1837, a poslednju 1853. U Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu čuvaju se tri od tih knjiga:

— *Olat Tamid (Večita žrtva)*, pesme Jisraela Nadžare; knjigu je izdao Haim Bahor David *Hajim*, Beograd 1837.

— *Darhe Noam (Putevi ugodni)*, gramatika hebrejskog jezika na španskom s hebrejskim rečnikom; autor je Jehuda Ben Š'lomo Haj Alkalaj, a izdavač i priređivač Haim Ben David *Hajim*, Beograd 1839.

— *Hemed Elohim (Milost božija)*, molitve, pouke i propisi za praznovanje Sukota; sa hebrejskog na ladino preveo Reuven Ben Moše Farhi, a za štampu priredio Haim Ben David *Hajim*, Beograd 1841.

Zanimljivo je da se Haim Ben David *Hajim* kao izdavač na knjigama koje su sačuvane u Jevrejskom istorijskom muzeju potpisuje samo ovim imenom, a da mu dr Isak Alkalaj u pomenutom tekstu uvek uz ime dodaje u zagradu Davičo. To verovatno potiče otuda što je u časopisu *Golubica* u kome su izlazili popisi knjiga štampanih u Srbiji, tom II, IV i V za 1840, 1842. i 1843—44, na knjigama koje je izdavao Haim Ben David *Hajim* pisalo da ih je izdao Haim Davičo. Očigledno je da su u ovom popisu u *Golubici* naslovi knjiga na hebrejskom preštampani sa originalnih knjiga. Svi ostali podaci su veoma neprecizni. Uopšte se ne pominju autori, prevodioci, priređivači i štampari, iako o njima ima podataka u impresumu. Gligorije Vozarović, urednik *Golubice*, nije mogao pročitati i napisati Haim Bahor David *Hajim* kako je pisalo na knjigama jer nije znao hebrejski. Zato je Vozarović u svom časopisu napisao ono što je znao: da je knjige o svom trošku izdao Haim Davičo.

Podaci iz *Golubice* zaveli su i Tihomira Đorđevića koji piše o Hajimu Daviču⁴ kao trgovcu, liferantu i izdavaču hebrejskih knjiga. Kako je u *Golubici* jedino na dve

¹ S. Gavrilović, »Ispisi za istoriju Jevreja u Zemunu i Slavonsko-sremskoj vojnoj granici (XVIII—XIX vek)«.

² Katalog izložbe »Jezik, knjiga i pismo Jevreja Jugoslavije«, Beograd 1979.

³ I. Alkalaj, »Jevrejske knjige štampane u Beogradu — Prilozi za kulturni život beogradskih Jevreja u prošlom veku«, *Jevrejski almanah*, Vršac 1925.

⁴ T. Đorđević, »Jevreji u Srbiji za vreme prve vlade kneza Miloša (1815—1839)«, *Godišnjica Nikole Čupića*, Beograd 1923.

knjige naveden Davičo kao izdavač, to i Đorđević pominje samo te dve knjige kao njegova izdanja. Slično je o Daviču pisao i Božidar Kovačević.⁵

U većini tekstova u kojima se govori o Daviču, kao izvor podataka o njemu navodi se građa sačuvana u Arhivu Srbije. To su pisma koja je Davičo pisao knezu Milošu, ili pisma Miloševih saradnika u kojima se pominju Davičovi poslovi. Upoređujući ta pisma zapazili smo da je istraživačima promakao jedan detalj: naime, na nekim pismima je potpis David Bahor Haim, a na drugima Haim Bahor David. Pre upuštanja u analizu teksta pisama obratili smo pažnju na još jednu pojedinost, na hebrejski potpis. Na svakom pismu pored latiničnog ili ćiriličnog potpisa (u zavisnosti od toga da li je pismo pisano na nemačkom ili srpskom) postojao je i potpis na hebrejskom. Hebrejski potpis Davida Bahor *Hajima* i Haima Bahor Davida potpuno se razlikuju i ukazuju na dve ličnosti. Sadržaj pisama to i dokazuje: Haim Bahor David je bio sin Davida Bahor *Hajima*.

Vratimo se na trenutak jednoj knjizi; to je *Biblioteca Espanola-Portuguesa-Judaica* M. Kayserlinga.⁶ Autor se u predgovoru zahvaljuje Hajimu S. Daviču, a u uvodu na str. XI kaže: »Zbirku ovih poslovice dugujem mom dragom prijatelju gosp. S. H. Davitcho, konzulu Srbije u Budimpešti, koga su u njegovom radu pomagala njegova braća iz Beograda« (prevod s francuskog). Kayserling je u knjizi pogrešno naveo inicijale beogradskog književnika s kraja XIX veka Hajima Daviča kao S. H. Davičo, a trebalo bi H. S. Davičo od Hajima Samuila Davičo. Kako je ovaj Davičo bio unuk Haima Bahor Davida *Hajima* Daviča, to verujemo da su biografski podaci u Kayserlingovoj knjizi prilično tačni. U pomenutoj knjizi, na str. 51, on kaže: »Haim, Israel Bahor, rođen u Beogradu (Srbija) stariji sin Haim de David. Kao posledica invazije dahija 1813, on emigrira u Beč, gde na španski prevodi Bibliju, svakodnevne jevrejske molitve, Asharot (pesme) Gabirola i drugo. Oko 1838. vraća se u Beograd i tu se bavi književnošću sve do svoje smrti. Veliki broj njegovih priča i pesama na španskom, koje su ostale neobjavljene, nestale su 1866. Njegov sin Leon Israel Haim je umro u Beču 1887; bio je predsednik Jevrejsko-portugalske (turske) opštine u Beču« (prevod s francuskog). Zatim se navode dela koja je Israel Haim objavio u Beču:

- *Hohmat Jeošua Ben Sira (Mudrost Jošue Ben Sira)*, Beč 1818.
- *Hinuh Ianoar alpidarko maestro di kreaturas (Odgoj omladine)*, Beč 1828.
- *Hovat alevavot (Obaveze srca)*, Beč 1822.
- *Sefer Ocar Hajim (Riznica života)*, Beč 1823.

Zanimljivo je da se u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu ne nalazi nijedna od navedenih knjiga, ali se zato nalaze druge koje nisu navedene u ovoj bibliografiji. Na ovim knjigama koje se čuvaju u Jevrejskom istorijskom muzeju, Israel Bahor Hajim je radio kao redaktor ili urednik a ne kao autor, pa možda zato nisu ušle u bibliografiju koju je sastavio Kayserling. To su sledeće knjige:

⁵ B. Kovačević, »Jevreji u Srbiji«, *Jevrejski almanah*, Beograd 1959—60.

⁶ M. Kayserling, *Biblioteca Espanola-Portuguesa-Judaica*, Strasbourg 1890.

— *Minhat Šaj (Sveti dar)*, deo IV; knjiga sadrži dela rabi Jedidije Šelomo iz Norci; priređivač je Israel Bahor *Hajim*, Beč 1815.

— *Seder Kirie Amoed* (odlomci iz Tore, Mišne, Zoara) priredili su Israel Ben *Hajim*, Jehuda Ben *Hajim* Adut, Avram Ben Gavriel i braća, Beč 1811 (prvi deo je štampan 1801).

— *Seder Kirie Amoed* (odlomci iz Tore, Mišne i Zoara), Beč 1846.

— *Sefer Hok Leisrael (Knjiga zakona Israela)* po sefardskom običaju; sadrži odlomke iz Tore, Mišne i Kabale; propise su sastavili Ichak Baruh i grupa rabina, a knjiga je štampana u pet tomova. U Jevrejskom istorijskom muzeju čuvaju se tomovi III, IV i V iz 1816. Na naslovnoj strani sva tri toma blagosilja se Israel Bahor *Hajim* iz Beograda »koji se bavi svetim poslom«. Izgleda da je on preveo na ladino svih pet tomova i izdao ih. Peti tom ima uvod na ladinu, a napisao ga je Israel Bahor *Hajim*, koji između ostalog kaže da je to prvi put da se takva knjiga štampa u Beču. Zatim sledi spisak lica iz Beograda, Sofije, Vidina, Bukurešta, Konstantinopolja, Bosne, Sarajeva, Soluna i Beča koja su pomogla da se knjiga štampa. Među pretplatnicima iz Beograda su i David Bahor *Hajim* i Azriel Bahor *Hajim*.

— *Mahzor le šaloš regalim (Molitvenik za tri hodočasna praznika)*, Beč 1820.

O Israelu Bahor *Hajimu*, *Kayserling* piše i na strani XIX uvoda, u kome govori uopšte o književnosti sefardskih Jevreja. On kaže da je »knjigu Sirakovu prvi na ladino preveo 1818. godine Israel Bahor *Hajim* iz Beograda, koji ima mnogo zasluga za jevrejsko-špansku književnost«. Slične podatke o Israelu Ben *Hajimu* možemo videti u knjizi D. Isidoro de Hoyas Y de la Torre,⁷ koji na str. 57 kaže: »Israel Bahor Haim, que nació en Belgrado y residió largo tiempo en Viena, fué persona de singular ingenio è incapsable laboriosidad, traduciendo al espanol la Biblia, las oraciones cuotidianas, los Asharot de Gavírol, la Sabiduria de Josué hijo de Sirah y otras obras, l'ara ensenanza de la juventud compuso el Maestro de creaturas, Viena, 1828, u la Instrucción de niños y educacion de jóvenes, que se publicó en la misma ciudad en 1823.«

Kayserling daje podatke u svojoj knjizi i o Daviču: »Haim de David, sin Davida de Haima iz Beograda, koga je protežirao knez Miloš, nazvao se Davičo, živeo je izvesno vreme u Beču gde je radio zajedno sa svojim stricem Israel Bahor Haimom. Kad se vratio u Beograd, sam je izradio veoma lepa slova i za jevrejske knjige napravio štampariju iz koje su izlazili kalendari, pesme, jevrejsko-španske romanse i razne jevrejske knjige.«

Sa svim ovim podacima već se donekle može ocrtati genealogija porodice *Hajim*. Čini se da je u drugoj polovini XVIII veka u Beogradu živeo izvesni *Hajim*, sin Davidov (verovatno trgovac), a pored ostale dece imao dva sina: Israela i Davida. Stariji sin Israel otišao je u Beč i bavio se knjižarstvom, a mladi David je ostao u Beogradu i bavio se trgovinom i menjaštvom. U jevrejskim porodicama je po tradiciji bilo dosta dece, pa verujemo da ih je bilo i u porodici *Hajim*. Na os-

⁷ I. de Hoyas y de la Torre, *Los Judica Espanoles en el imperio Austriaco y en los Balcanes*, Madrid 1904.

novu podataka o pretplatnicima iz Beograda u knjigama *Sefer Hok leisrael* i *Sefer Kirie Amoed* verujemo da su Azriel Bahor *Hajim* iz Beograda i Jehuda Ben *Hajim* Adut iz Beograda bili njihova braća. Članovi porodice Adut živeli su u Beogradu sve do II svetskog rata.

Kakvog je porekla bila porodica *Hajim*, teško je reći. Čini se da su podjednako dobro vladali i španskim i nemačkim jezikom. Bili su turski podanici, što će se videti iz dokumenata koji slede, a imali su veoma dobre trgovačke veze u Beču.

U knjizi *Essai sur l'histoire des Israelites de l'empire Ottoman*, M. Farnico⁸ na str. 119 daje podatke o austrijskim Jevrejima koji su bili turski podanici: »Posle zaključenja mirovnog ugovora u Požarevcu 21. jula 1718. i u Beogradu 18. septembra 1739. između Visoke Porte i Nemačkog carstva, ugovori prema kojima nacionalnosti obeju ovih zemalja mogu slobodno živeti u susednoj zemlji i tamo se baviti trgovinom itd., turski Jevreji će živeti u Beču zaštićeni ovim ugovorima. Jedan carski činovnik Velike Porte imaće u nadležnosti da nadgleda sprovođenje ovih ugovora. Iako su turski Jevreji vodili srećan život u austrijskoj prestonici, njihova sabraća po veri starosedeooci nisu mogli boraviti u tom gradu sem uz posebnu dozvolu koja je morala biti obnavljana svake godine. Tako je došlo do čudne okolnosti: mogli su se videti austrijski Jevreji kako nabavljaju turske pasoše, što im je omogućavalo da žive u Beču kao otomanski podanici.«

Istorijat beogradskih Jevreja u XVIII veku nije lako pratiti usled nedostatka arhivske građe. Svi pokušaji da se pronade nešto iz tog razdoblja vezano za život Israela i Davida *Hajima*, a posebno njihovog oca *Hajima*, ostali su bezuspešni. U knjizi *Geschichte der türkisch-israelitischen Gemeinde zu Wien*, koju je napisao Adolf Zemlinsky,⁹ stoji i podatak da je Israel Ben Haim bio 1778. jedan od starešina Jevrejske opštine turskih Jevreja u Beču.

Za razliku od svoje braće, David Bahor *Hajim* je u arhivskoj građi ostavio više traga o sebi, pa nam je omogućio da sagledamo razgranate poslove velike porodice *Hajim*. Pošli smo od pitanja zašto je, kada i kako dobio nadimak Davičo. O poreklu tog nadimka ili prezimena postoji mišljenje da je knez Miloš, koji je bio sklon davanju nadimaka, Davida Bahor *Hajima* nazvao Davičo. O tome govori Mita Petrović u knjizi *Finansije i ustanove oslobođene Srbije*,¹⁰ u kojoj na str. 535 kaže: »... Sve do 1835. godine gradski liferant za nabavku vojnih potreba bio je beogradski menjač David Haim, koga je knez Miloš prozvao Davičo.« Zatim govori o Davidu *Hajimu* kao liferantu i na kraju donosi čuveni i mnogo navođeni opis kako je Davičo spasao život knezu Milošu: »Turci nisu mogli posumnjati u svog liferanta Daviča da je tajni prijatelj kneza Miloša. Zato je on kod njih uživao poverenje i od njega se nije ništa krilo što se radilo u gradu i vezirovom konaku. Kad je vezir Vedži Memed paša smenjen u prvom polugođu 1835. godine, koga je zamenio Jusuf paša, novi vezir bio je vrlo rđavo raspoložen pre-

⁸ M. Franco, *Essai sur l'histoire des Israelites de l'Empire Ottoman*, Paris 1897.

⁹ A. Zemlinsky, *Geschichte der türkisch-israelitischen Gemeinde zu Wien*, Wien 1888.

¹⁰ M. Petrović, *Finansije i ustanove oslobođene Srbije*, Beograd 1901.

ma knezu Milošu. Jednoga dana Jusuf paša spremi da Miloša ukloni sa ovoga sveta, i pozove ga sebi u grad »na dogovor«. Knez Miloš i ne sluteći na ovo, spremi se iz svoga dvora gde je danas kasacioni sud i pođe u grad. Davičo, koji je imao radnju menjačku na uglu spram današnje »Sloge« do gostionice »Grčka kraljica«, kada ugleda kneza Miloša, znajući šta mu je spremljeno u gradu, istrči preda nj, saopšti mu sve to, i Miloš se vrati natrag. Kad Jusuf paša dozna za ovo izdajstvo od strane njegovog liferanta, pošalje po njega. Ali Davičo znajući šta ga očekuje, ostavi radnju i porodicu, prebegne u Zemun i ode u Beč, odakle se nije vraćao sve do drugog povratka kneza Miloša, 1859. godine, kao već sedi i iznemogli starac.«

Da li je Mita Petrović čuo ovaj podatak od Hajima i Benka Daviča koji su bili njegovi savremenici, a prauunci Davida Bahor *Hajima* Daviča, to nam nije poznato.

Radeći na tekstu »Jevreji u Zemunu za vreme vojne granice«, Lazar Čelap¹¹ je obradio i ostavio Jevrejskom istorijskom muzeju regesta dokumenata iz Zemunskog magistrata (Arhiv Beograda) koja se odnose na Jevreje. Regesta obuhvataju razdoblje od sredine XVIII do sredine XIX veka. U toj građi smo našli na veći broj dokumenata koji se odnose na razne članove porodice *Hajim*. Zahvaljujući tim registima i pomoći prevodioca Blanke Kraus (prevodila je originalna dokumenta koja su se odnosila na Davida Bahor *Hajima*) uspeli smo da bar donekle pratimo i rekonstruišemo odnose i poslove u njegovoj porodici.

Među *Ispisima za istoriju Jevreja u Zemunu i Slavonsko-sremskoj vojnoj granici*,¹² pod br. 16, str. 471, nalaze se dokumenta iz Arhiva Hrvatske u Zagrebu. Prvi dokument se odnosi na sumu od 2.250 forinti koju je David Hajim Jakob dugovao Rafaelu Salomonu 1799. godine. Rafael Salomon se pominje u popisu Jevreja u Zemunu 1745. godine. Da li je to isti, ili je njegov sin, nije nam toliko bitno koliko činjenica da je dokument o dugovanju pisan na španskom. Taj podatak je zanimljiv za pokušaj da se odredi aškenasko ili sefardsko poreklo porodice *Hajim*. Spisak Jevreja u Zemunu iz 1745. godine koji je Gavrilović¹³ naveo kao ispis br. 2 nalazi se u Budimpešti. Lazar Čelap u pomenutom tekstu navodi spisak Jevreja u Zemunu koji se čuva u Arhivu Beograda. Spisak je iz 1756. i iz njega se vidi da je Rafael Salomon trgovac gvoždem i da ima kuću. Čelap navodi i dokument iz koga se vidi da je carica Marija Terezija 8. oktobra 1753. dala privilegiju zemunskim Jevrejima da borave u Zemunu, a »turskom Jevrejinu u Zemunu Rafaelu Salomonu i njegovoj porodici i služinčadi doživotni boravak na području Vojne granice«. Sve ovo je zanimljivo zbog podatka da je Rafael Salomon bio turski Jevrejin (sefardskog porekla, sudeći po imenu) i da je verovatno to razlog što je dokument o dugovanju Davida Hajma sastavljen na španskom. Sva ostala pisma i dokumenta vezana za Davida Hajima su na nemačkom ili srpskom jeziku.

¹¹ L. Čelap, »Jevreji u Zemunu za vreme Vojne granice«, *Jevrejski almanah*, Beograd 1957—58.

¹² S. Gavrilović, *nav. članak*.

¹³ *Isto*.

Vratimo se ispisu br. 16 iz Arhiva Hrvatske:¹⁴ »Septembra 1800. trgovci Stefan Georg, Konstantin Ziguri i Elizabeta Fašigi tuže Jevrejku trgovkinju Tereziju Jakob(in) zbog duga od 4.394 forinte; St. Georg i kompanija traži 2.000 forinti, K. Ziguri 1.994, a E. Fašigi 400 forinti.

Izgleda da je u pitanju dug njenog pokojnog muža, koji su posle njegove smrti poverioci želeli da raščiste.

Da bi isplatila navedeni dug, T. Jakob(in) podnela je dve menice beogradskog Jevrejina Davida Hajma kojima on priznaje dug njenom mužu u iznosu od 4.500 forinti. Stoga je odlučeno da Hajm bude pozvan u Zemun radi davanja jemstva da će pomenute menice zaista isplatiti kako bi udovica Jakob mogla vratiti dug poveriocima svoga muža.«

Nastavak ove parnice pronašli smo među dokumentima Zemunskog magistrata u Arhivu Beograda. Parnica je vođena tokom 1801, a dokumenta o tome su pod sign, IAB, ZM, inv. br. 1707, 1705, i na kraju razrešenje spora inv. br. 1719; nakon propasti Tereze Jakob(in), poverioci tuže Davida Haima jer je ostao dužan 4.500 forinti. Kao jemstvo da će platiti dug, David Haim navodi da u Beogradu ima majku koja poseduje kuću i dućan. Iz dokumenta se vidi da je David Haim za vreme vođenja parnice stupio u kontumac (karantin) s namerom da putuje u Beč. Poverioci mole da mu se zabrani put jer postoji opasnost da neće platiti dug. Na kraju spora je kao rešenje naveden Israel Haim, brat Davida Haima, kao jemac da će David Haim platiti dug (u ovim dokumentima korišćeno je ime Haym ili Haim).

O toj parnici smo rekli nešto više zato što se iz nje može sakupiti i nešto podataka o Davidu *Hajmu*. On se inače u dokumentima Zemunskog magistrata pojavljuje 1809. kao svedok u procesu Hadžije Panajota.¹⁵ Tokom 1818. nalazi se u dokumentima gde stoji da je zajedno sa Jevrejskim trgovcima pokušavao preko austrijskog činovnika u Carigradu da dođe do svojih potraživanja u vezi sa dugom Sulejman-paše.¹⁶ Iz dokumenata koji potiču iz 1814. i 1815. godine¹⁷ vidj se da David *Hajim* nije platio dug za šećer, odnosno taksu za šećer. Svi ovi dokumenti ukazuju na trgovačke i poslovne aktivnosti Davida *Hajima*. No jedan dokument iz 1809. godine¹⁸ govori i o stvarima iz njegovog privatnog života; to je molba zemunskog trgovca i poreznika Jakoba Foltija da ga usvoji njegov rođak, beogradski trgovac David Hajm. U okviru tog predmeta je i potvrda o dobrom vladanju Davida Hajma koji su potpisala tri lica (o kojima ne znamo ništa sem da se na osnovu prezimena može pretpostaviti da nisu Jevreji). Najzad, tu je i rešenje Zemunskog magistrata kojim se odbija ova molba uz obrazloženje da je Jakob Foltio odrastao čovek s porodicom i sposoban da radi, pa nema razloga za usvajanje.

¹⁴ *Isto*.

¹⁵ Istorijski arhiv Beograd (dalje: IAB), Inv. br. 1910.

¹⁶ *Isto*, Inv. br. 2074, 2071, 2068.

¹⁷ *Isto*, Inv. br. 2021, 2022.

¹⁸ *Isto*, Inv. br. 1901/360.

Ko je bio taj rođak Folio i zašto je bilo potrebno da ga David Hajm usvoji?

U ispisu br. 19, Slavko Gavrilović¹⁹ donosi »poimenični popis Jevrejskih starešina u Zemunu od 21. septembra 1812«. Jakob Folio je prvi u ovom spisku i za njega su navedeni sledeći podaci: da ima kuću, tri člana porodice, da nema sopstvenu privilegiju, a da je ima njegov otac.

Molba za usvojenje Jakoba Folija je iz 1809; verovatno mu je u to vreme umro otac, pa je on izgubio privilegiju da boravi u Zemunu, te da se uplašio da će morati da napusti Zemun. Stoga je kao rešenje smislio da ga usvoji David Hajm, ili je to bila zamisao Davida *Hajima* da pomogne rođaku da ostane u Zemunu. Nije nam poznato kako se Jakob Folio snašao, ali je ipak uspeo da ostane u Zemunu. Iz jednog dokumenta iz 1824. vidi se da Jakob Folio moli da se njegov rođak Azriel Haim primi za zemunskog stanovnika.²⁰

Iz popisa Jevreja u Zemunu iz 1815. godine²¹ vidi se da je otac Jakoba Folija bio Rafael Salomon. Otkuda onda prezime Folio i kakve su bile rodbinske veze s porodicom *Hajim* pokušali smo da saznamo kroz regista koja se čuvaju u Jevrejskom istorijskom muzeju. Podaci do kojih smo došli su veoma zanimljivi: iz dokumenata iz 1800. godine vidi se da je Tereza Jakob bila udovica zemunskog trgovca Jakoba Salomona. Čini se da je taj Salomon Jakob isto lice sa onim koje se u dokumentu iz 1781. pominje kao Salomon Folio. Iz jednog dokumenta iz 1802. vidi se da je Tereza Jakob rođena Hercl, a iz dokumenta iz 1804. da se preudala za Rafaela Salomona koji otplaćuje njene dugove. Rafael Salomon se u nekim dokumentima pominje kao Jakob Rafael Salomon; njegov sin je uzeo ime Jakob i pomajčino prezime Folio. Rafael Salomon je preuzeo prezime pokojnog muža svoje nove žene i pod tim prezimenom ostao zapamćen. U knjizi *Monographie von Semlin*,²² I. Šopron na str. 383 pominje Rafaela Salomona Folija kao poznatog menjača, a na str. 395 navodi podatak da je u požaru koji je izbio 12. aprila 1788. izgorela kuća trgovca Rafaela Salomona Folija koja se nalazila na glavnoj zemunskoj ulici i imala bakarni krov. Najzanimljiviji je podatak na str. 336 da je Rafael Salomon Foli prijavio Majera Rehnicea, jevrejskog sudiju u Zemunu zato što ga je Rehnicea denuncirao kao slobodnog zidara koji ima svoje dugove u Petrovaradinu i Novom Sadu.

Rafaelu Salomonu Foliju posvetili smo više pažnje iz nekoliko razloga: prvo, zbog tvrdnje da su njegov sin Jakob Folio i David Hajm bili rođaci; drugo, zato što su Rafael Salomon u Zemunu i David *Hajim* u Beogradu zauzimali isto istaknuto mesto među svojim sugrađanima i sunarodnicima. Pretpostavljamo da je sestra Davida *Hajima* bila prva žena Rafaela Salomona. Ove dve porodice su krajem XVIII veka imale isti status i verovatno su zato i bile povezane ženidbenim vezama. Tako je Jakob Folio zapravo sin nepoznate devojke iz porodice *Hajim* i Rafaela

¹⁹ S. Gavrilović, *nav. članak*, ispis br. 18.

²⁰ IAB ZM, Inv. br. 2177/447.

²¹ IAB Zemunski magistrat (dalje: ZM), Inv. br. 2177/447.

²² S. Gavrilović, *nav. članak*, ispis br. 23.

Pečat Davida Bahor Hajima sa pisma upućenog knezu Milošu 1817. godine

Salomona, pa je David *Hajim* bio stoga u obavezi da se pobrine za njega kad mu je umro otac.

Najzad je zanimljivo i to da je Rafael Salomon, po imenu sudeći Sefard, oženio Jevrejku aškenaskog porekla Terezu Jakob, rođ. Herci. Ovo je donekle slično i »zavrzlami« u porodici *Hajim* gde su se u trećoj generaciji posle Davida Bahor *Hajima* (sredina XIX veka), svi muškarci iz te porodice ženili Sefardkinjama u Beogradu. U isto vreme je jedan od viđenijih među njima bio moel u beograds-koj Aškenaskoj opštini (vršio je ritualno obrezivanje muške dece).

Da menjanje imena kod zemunskih Jevreja na početku XIX veka nije bilo ništa neobično vidi se i iz dokumenta od 6. decembra 1800. godine²³ iz kog proizlazi da Slavonska generalna komanda šalje Zemunskom magistratu izjavu Zemunske generalne komande zbog čega je odbila da vizira pasoš trgovca Leona Abrahama, pa upozorava Magistrat da objasni Jevrejima da se moraju uvek služiti istim imenom, a ne da menjaju imena i tako stvaraju zabunu, pa usled toga i nepotrebnu prepisku.

Što se tiče Tereze Jakob, izgleda da je ona umrla negde oko 1804—5. jer se kasnije više ne pominje. Možda bi se njen grob mogao pronaći na zemunskom Jevrejskom groblju. Njen bivši muž imao je veoma razgranatu trgovinu, što se vidi iz dokumenata, naime da su je tužili poverioci raznih velikih firmi iz poznatih evropskih gradova. Kuća Tereze Jakob je 1803. prodana na licitaciji, a njen dug se više ne pominje u dokumentima. Jakob Folio je i dalje ostao najuglednija ličnost među Jevrejima Zemuna, kao što je to bio i njegov deda koji je dobio posebnu privilegiju od Marije Terezije.

Iz dokumenta koji donosi S. Gavrilović u pomenutom tekstu²⁴ vidi se da je Jakob Folio odustao 1814. od svog trgovačkog prava, a to pravo ne može preneti na drugoga »tako da se ne može udovoljiti molbi beogradskog trgovca Izraela Hajma da na osnovu Folijevog prava bude primljen za trgovca u Zemunu, pogotovo što nije u duhu naredbe iz 1816. da se strani Jevreji naseljavaju u Zemun«. Tako proizlazi da je Izrael *Hajim* morao ostate u Beču i štampati knjige pošto nije dobio dozvolu da se naseli u Zemunu.

U Arhivu Beograda u okviru Zemunskog magistrata nalazi se još jedan dokument u kome je akter zajedno sa još nekolicinom Jevreja i David *Hajim*. To je molba turskih Jevreja iz 1809. da ostanu u Zemunu; molbu su u ime grupe Jevreja potpisali Josef Majo, Solomon Amar i David Haim, a uz nju je priložen i spisak Jevreja koji žele da ostanu u Zemunu.

Spiskovi turskih Jevreja u Zemunu su izovr veoma zanimljivih podataka o Davidu *Hajimu* jer se prateći te spiskove vidi kako se kretalo brojno stanje u njegovoj porodici, kao i kuda se on kretao u različita vremena.

²³ IAB ZM, 1800, FXII br. 61/159.

²⁴ S. Gavrilović, nav. članak, ispis br. 48.

U knjizi *Grada iz zemunskih arhiva*,²⁵ knj. I, 1804—1808, str. 287, naveden je spisak turskih podanika u Zemunu za 1806. godinu. U spisku je naveden David Haim sa ženom, dvoje dece i majkom; odmah iza njega je izvesni Oscijel Hajm koji živi sam i za koga bi se, sudeći po prezimenu, moglo pretpostaviti da je neki rođak Davida Hajma. U istoj knjizi, str. 332, naveden je spisak imena turskih podanika koji u Zemunu borave ograničeno vreme. Spisak je od 7. januara 1808; u njemu je naveden David Hajm sa ženom i troje dece.

Na osnovu ovih dokumenata, pretpostavljamo da je David Hajim pobjegao iz Beograda sa ostalim izbeglicama u vreme I srpskog ustanka. U Zemun je stigao sa ženom, majkom i dvoje dece. Jedno dete je bio sin Hajim, za koga znamo da je rođen 1800 (prema tekstu sa njegovog nadgrobnog spomenika), a drugo dete mogao je biti sin Aslan, koga pominje u pismu knezu Milošu, ili neko dete o kome nemamo podataka. U Beogradu je imao kuću i dućan, što se pominje u procesu Tereze Jakob(in). U knjizi *Grada iz zemunskih arhiva*, str. 26, navodi se dokument od 11. jula 1804. u kome Zemunski magistrat odgovara Slavonskoj generalnoj komandi šta će uraditi s turskim izbeglicama iz Beograda. Na kraju dokumenta se kaže da jevrejske porodice nisu najboljeg imovnog stanja. Zbog toga je za njih i Turke izbeglice traženo da budu odstranjeni što dalje iz Zemuna. Iz dokumenta objavljenog u istoj knjizi, str. 197, od 24. januara 1807, vidi se da se za jevrejske izbeglice zauzela jevrejska zajednica iz Zemuna na čelu sa Jakobom Rafaela Salomonom, koji je molio Magistrat da se Jevrejima pobjeglim iz Beograda dozvoli da ostanu do posle Uskrsa. U istom dokumentu se navodi da siromašni Jevreji iz Beograda žive u Zemunu o trošku zemunske jevrejske zajednice, a da jevrejske zajednice iz drugih gradova (posebno se pominje Trst) nadoknađuju zemunskim Jevrejima te troškove.

Izgleda da se David Hajim tokom sledećih godina dobro finansijski oporavio. Ili je pomoć jevrejskih zajednica iz okolnih zemalja pomogla beogradskim Jevrejima da opet obnove trgovinu, ili su oni uspeli da izvuku svoju robu iz Beograda, no bilo kako bilo, 1811. se vidi da raspoložu ogromnom količinom robe. To proizlazi iz dokumenta od 22. oktobra 1811. u kome komesar policije podnosi izveštaj Zemunskom magistratu o popisanim i zapečaćenim sanducima s robom turskih izbeglica iz Beograda u zemunskim skladištima: »... pa pošto je našao najvećim delom otvorene sanduke, a robu iz njih raspakovanu i naslaganu u štosove, gde je svaka vrsta poređana jedna na drugu tako da kod mnogih više liči na neku trgovačku prodaju na malo nego na redovni ekspedicijski posao, to je prema tome bilo nemoguće popisati svu količinu robe na skladištima i staviti je pod zabranu. Pošto bi za pojedinačno popisivanje svakog komada robe samo jednog jedinog skladišta zahtevalo nekoliko nedelja, to je Ured morao zapečatiti cela skladišta, kao: Isaka Koena kod Gašpara Rajsa, Davida Hajma kod Antona Dašnera, Rafaela Amara kod Petra Guđe...»²⁶

Anton Dašner, kod koga je David Hajim koristio skladište, bio je krojač i spoljni većnik Zemunskog magistrata, kako je objašnjeno u indeksu ličnosti u *Gradi*

²⁵ *Grada iz zemunskih arhiva*, knj. I, 1804—1808, Beograd 1955.

²⁶ *Isto*, knj. III, 1810—1813, Beograd 1969, 231.

iz zemunskih arhiva. Taj isti Dašner je očigledno promenio svoje mišljenje o Jevrejima, jer ga 1804. vidimo kao potpisnika dokumenta u kome Komunitetski odbor moli Zemunski magistrat da preduzme mera kod Slavonske generalne komande da se turske izbeglice proteraju iz Zemuna.²⁷

Među dokumentima Zemunskog magistrata, prvi u kome se pojavljuje ime Davičo je od 13. novembra 1812. godine. U njemu je molba zemunskog trgovačkog staleža upućena Slavonskoj generalnoj komandi da se turskim podanicima emigrantima i Jevrejima koji već dugo borave u Zemunu zabrani dalji boravak i da se udalje dublje u unutrašnjost zato što svojom nedozvoljenom trgovinom nanose štetu domaćim privrednicima koji plaćaju sve redovne poreze i prireze. Priložen je spisak 40 jevrejskih porodica koje su zadržale tursko podanstvo. Pod brojem pet u tom spisku nalazi se ime Davitzo. U rubrici »od čega se izdržavaju« piše Schnitthandel, a u rubrici »glava imena domaćina kod kojih su« stoji Dashner.

Da li su se te 1812. godine po nekim trgovačkim poslovima sreli Miloš Obrenović i David *Hajim* ili prijatelji ili se toliko da Miloš nadene Davidu *Hajimu* nadimak Davičo, što se kasnije (po usmenom predanju) pretvorilo u Davičo? Mi smo skloniji da verujemo da je David *Hajim* te 1812. protokolisao svoju firmu pod nazivom »Davičo« ili »Davitzo« da bi sebi pribavio ime kojim se razlikovao od ostalih Davida *Hajima* iz njegove velike porodice *Hajim*. Ovo mu je svakako bilo potrebno zbog razgranatih trgovačkih poslova koji su, izgleda, već bili tradicija u njegovoj porodici.

Dalja delatnost Davida *Hajima* i njegove veze s knezom Milošem mogu se pratiti kroz dokumenta sačuvana u Arhivu Srbije. Jednu grupu pisama čine ona iz Zbirke Mite Petrovića iz razdoblja 1817—1833; druga grupa su pisma koja su sačuvana u okviru Knjaževske kancelarije. Ima ih 44 i vode se u inventaru kao pisma Halma Davidovića, a datiraju iz razdoblja 1822—1835. godine. I u drugim fondovima Arhiva Srbije može se naići na podatke o delatnosti članova porodice *Hajim*; posebno je bogata građa fondova Ministarstva unutrašnjih poslova, finansija i prosvete.

Velika i dugogodišnja prepiska između kneza Miloša i Davida *Hajima* počinje (za nas) prvim sačuvanim pismom iz 1817. godine.²⁸ Iako postoji priča o tome kako je Davičo stalno pomagao knezu Milošu, ovde vidimo da je 1817. bio u velikim dugovima, da je ostao bez novca i da moli kneza da mu odobri zajam. Očigledno je da su poslovi kojima su se prethodno bavili bili takve prirode da je David *Hajim* Davičo zadužio kneza Miloša i sada mu se s pravom obratio za pomoć. Pored toga, te godine su bile loše za trgovinu, zato što se u okolnim zemljama pojavila kuga. Iz ranijih dokumenata vidi se da 1814. i 1815. nije platio svoj dug od takse za šećer, a tih godina je njegov brat Israel *Hajim* objavio u Beču petotomnu knjigu *Hok IeIsrael* u čije su izdavanje bila svakako uložena zna-

²⁷ Isto, knj. 1, Beograd 1955, 2f.

²⁸ Arhiv Srbije, ZPM, sig. 498.

na sredstva. Među pretplatnicima iz Beograda su David ben *Hajim* i Azriel Ben *Hajim*, pa vidimo da su porodična sredstva bila uložena u izdavanje te knjige. Iz dokumenta Glavnog kaznačejstva iz 1819. godine²⁹ vidi se da je David *Hajim* sudio svoje poslove i da je sada knez Miloš dužan njemu.

U pismima koja upućuje knezu Milošu tokom 1822—23, često se pominje njegov sin Aslan koji zbog meničnih poslova putuje u Beč. Pretpostavljamo da je Aslan bio stariji sin koji se bavio bankarskim i trgovačkim poslovima sa svojim ocem, dok se mlađi sin *Hajim* usavršavao u »svetom poslu« — štampanju knjiga kod strica Israela Ben *Hajima* u Beču. Izgleda da se Haim, sin Davida Ben *Hajima* Daviča, vratio iz Beča u Beograd 1824. U pismu koje David *Hajim* piše te godine iz Zemuna knezu Milošu pred odlazak u Beč sa ženom i decom stoji i post scriptum u kome kaže da je slobodan da preporuči svog sina Haima Davida.³⁰ Kao što je svoje prezime Haim pisao bez slova »j« tako i ime svoga sina piše kao Haim.

Prvo pismo koje Haim piše sam knezu Milošu nosi datum 10. februar 1826; u njemu stoji da nastavlja poslove svoga oca i zamenjuje ga kad je on poslovno odsutan. Čini se da pisarima u Miloševoj kancelariji nije bilo bitno da li je pismo od oca ili sina, jer na poledini pisama koja su stizala od Haima stoji Davičetovo, kao što je pisalo i na pismima koja su dolazila od Davida *Hajima*. Na jednom pismu iz 1824. stoji »od Daviča Žid«; a na pismu iz oktobra 1827. piše »od Daviča Evrea«. Na pismima koja šalje David *Hajim*, obično stoji da su od Davida Haima, a na pismima koja šalje Haim David piše da su od Daviča. Na jednom pismu koje je pisao i potpisao Haim David stoji da je od Davida Haima. Međutim, iz sadržaja pisama se vidi da je knez Miloš odlično poznavao celu porodicu Davičo i da su mu u poslovne posete pored Davida *Hajima* odlazili i Aslan i Haim. Oni su često nosili novac, menice, poklone i narudžbine koje je David *Hajim* kupovao u Beču, Pešti i Lajpcigu i po sinovima slao knezu Milošu i njegovoj porodici. U pismu od 8. novembra 1825. godine,³¹ David *Hajim* između ostalog piše: »... Ovog trenutka putujem za Lajpcig, a kad se vratim nameravam da oženim, sa Vašim dopuštenjem, svoga sina Aslana. Zato mi treba 140 do 150 hiljada od menica koje sam Vam dao...«

U aprilu 1826. godine, David *Hajim* je u Beču i javlja se knezu Milošu:³² »Ovo pismo pišem da bih Vam javilo da posle ovog sajma nameravam da putujem za Lajpcig da bih video mogu li da prodam nešto od moje robe koja leži, ali moj sin Aslan me nije pustio već je sam tamo otputovao i poslao mi je jedan paket vrio dobrih »birtola« koji su namenjeni Vašem vrlo poštovanom sinu Milan-begu, a koje ćete sigurno primiti po mom sinu Haimu. Po povratku mog sina Aslana mislim sa božijom pomoći da ga oženim, a posle toga da otputujem za Trst da vidim mogu li nešto da rasturim od ovčije vune koja mi leži na skladištu. Ovdje

²⁹ Isto, ZPM, sig. 6396, 1819.

³⁰ Isto, KK-III-113.

³¹ Isto, KK-III-121, 1825.

³² Isto, KK-III-125, 1826.

je cena ovih proizvoda vrlo niska tako da se ne može ništa zaraditi na njima. Zato moram da se potrudim da ih se rešim kako najbolje umem.

Što se tiče onih 50 turskih dukata već sam bio u kovnici i kod nekoliko fabrikana, ali neće da mi ih izrade od te vrste zlata, već od zlata za dukate, jer za onu drugu vrstu nemaju ni majstori ni kovnica dozvolu za rad. Molim Vas takođe što se tiče onog posla sa pjasterima za Carigrad koje sam Vam već avizirao, ukoliko bi Vam nešto trebalo, samo mi javite, jer pjastri leže tamo, zato molim da to koristite.

U međuvremenu ostajem s poštovanjem i rukoljubom i stojim Vam na usluzi i molim da prenesete i kući moju preporuku

Vaš sluga David Bahar Haim

Za to vreme poslušni i vredni sin Haim vodi poslove u Beogradu i žuri da sredi račune pre očevog povratka, što se sve vidi iz pisma koje piše knezu Milošu 16. juna 1826. godine.³³

Plemenitom i najpotšovanijem Gospodarul
U Kragujevac

Beograd, 16 (28) juna

Razlog zbog koga tako dugo nisam odgovorio jeste da sam Vaše želje preneo dalje svom gospodinu ocu i morao sam da sačekam njegov odgovor da bih Vas sigurno izvestio. Sada sam primio njegov dopis. Ja bih bio lično došao k Vama da ga donesem, da sam imao mogućnosti da se udaljim odavde makar samo na nekoliko dana, no pošto mi to poslovi ne dozvoljavaju, pišem Vam ono što mi je on javio: on namerava da ostane tamo još nekoliko dana da bi svoje poslove doveo u red, to je bilo kada je pisao ovo pismo, a zatim je pisao da se nada da će kroz 10 do 12 dana stići u Zemun i ovamo. Ja uzimam slobodu da Vam dosadujem svojom poniznom molbom: po dolasku moga gospodina oca treba da mu položim račun. Ja sam već otpisao oko 2000 komada p.t. akcija po 12 pjastera i nenaplaćene račune koji su mi ostali u rukama. Ja to ne mogu samo tako pretvoriti u dvadesetice i talire, a pošto moram gospodinu ocu da polažem čiste račune u novcu, slobodan sam da Vas zamolim da mi Vaša Visost to zameni, a ja bih to odmah na licu mesta isplatio ili kako Vaša Visost naredi.

U međuvremenu nemam šta drugo da javim, već ostajem uz puno poštovanje i rukoljub

Vaš najodaniji sluga
Haim David

David Hajim često ponavlja u svojim pismima da pred put u Beč ide najpre u Zemun po svoju ženu. Iz toga zaključujemo da kad je jednom izbegao iz Beogra-

³³ Isto, KK-111-126, 1826.

da, nikad se više nije u njega vratio da bi tu živeo nego samo radi poslova. Njegova žena i deca ostali su u Zemunu, a sin Haim je izgleda boravio stalno u Beogradu. Što se tiče porodičnih odnosa, iz pisama možemo zaključiti i to da je žena Davida *Hajima* imala važno mesto u njegovim poslovima. Kad god je knez Miloš naručivao da se kupe neke stvari za žensku čeljad (papuče, nakit, marame, delovi odeće), David *Hajim* je pisao da će to kupiti u Beču, Pešti ili Lajpcigu i da će sa njim putovati i njegova žena. Očigledno je da se u tim kupovinama oslanjao na ženin ukus. Najzad da pomenemo i to da David *Hajim* pominje ponekad u pismima da nije mogao putovati zbog praznika, što govori da je poštovao svoju jevrejsku veru i tradiciju.

Kako je David *Hajim* završio život i šta je bilo s njegovim potomcima? Prema Miti Petroviću, David *Hajim* je otišao s Milošem u Beč i vratio se 1859. godine. Čini nam se da nije sahranjen u Beogradu na Starom jevrejskom groblju na Paliluli, koje je tada bilo u upotrebi. Ako jeste, onda njegov nadgrobni spomenik nije prenet na Novo jevrejsko groblje koje je i danas u upotrebi u Ruzveltovoj ulici. Na ovom novom groblju nalaze se mnogi spomenici koji su preneti sa starog groblja, a među njima jedan od najlepših je grob Haima Davida Daviča. Ili je beogradska jevrejska zajednica više cenila Haimov rad na knjizi nego Davidov bankarski i trgovački posao, ili je David *Hajim* sahranjen skromno o trošku porodice, a grob mu se izgubio među mnogima na kojima se imena ne mogu više pročitati. Ukoliko je David *Hajim* umro u Beogradu, to je bilo pre 1865. godine pošto u najstarijoj sačuvanoj matičnoj knjizi umrlih koja je vođena u Jevrejskoj opštini u Beogradu od 1865. nema njegovog imena. Čini se da nije umro u Beču jer ga nema na popisu sahranjenih na tamošnjem Jevrejskom groblju. Skloni smo da verujemo da je sahranjen na Starom jevrejskom groblju u Zemunu, ili veoma skromno na Starom jevrejskom groblju u Đušinoj ulici na Paliluli.

Šta se dešavalo s porodicom *Hajim* posle 1826, teže je pratiti jer je korespondencija iz tih godina proređena. Iz 1828. i 1829. nema pisama, kao ni iz 1831. godine. Poslednje pismo u fondu Knjaževske kancelarije je bez datuma i govori o dugu Davida *Hajima* knezu Milošu. On objašnjava da je želeo da vrati, "no uzrok tome što želju ovu do sad nisam ispuniti mogo, esu nezgodna vremena i obšte zločesto stanje sadašnje trgovine a osobito trgovina i ortakluka mog s Karauljan kol me je i doveo do ov tešnute, da nisam mogó održati zadanu reč moju. Ja sam zaista onaj čovek koji sam sve" moje dobro polzdavao, tek samo da zadržim čest moi, kol sam najviše s pomoću VAŠE SVETLOSTI i zadržao dosad i svagda sam se smatrao da vaše dobro kod mene bude sigurno kako e vašoi SVETLOSTI poznato.

Sad molim dakle pokorno, smiluite se na mene, i dozvolite mi vreme da dug moi na sledujuće termine isplatiti mogu, to est: 500 for. sad, 10.000 f. do godine, a ostali rest za sledeće dve godine t. e. po 5.000 f. na godinu. Za sigurnost da će se ovo na vreme tačno i bez svakoga daljeg izlatica ili izgovora isplatiti, obvezaću se i ja i sinovi. Ako na to milostivo pristane Vaša Svetlost, onda ću moći ja i moja familija ostati u časti i daljem kreditu. Ja svu sreću i spasenje

moe očekujem od premilostivog rešenja Vaše Svetlosti, i ostajem na vjek Vaše Svetlosti:

verni podanik i sluga
David Haim³⁴

Iz prepiske Alekse Simića i kneza Miloša od 14. jula 1837. godine³⁵ vidi se da se Davičov dug još povlači.

Sinovi Davida *Hajima* Daviča su verovatno nastavili očeve poslove i jedan od njih je svakako živio u Beogradu u kući koja se pominje još na početku veka. Tom kućom je David *Hajim* jamčio svoj dug u vezi sa menicama koje je imao kod Tereze Jakobin. Pretpostavljamo da je Haim taj koji je nasledio kuću i postao Beograđanin. U jednom pismu koje 1853. pišu nekolicina beogradskih Jevreja knezu Milošu, Haim se potpisuje kao Davidović. U kasnijim pismima se vidi da se potpisuje i kao Haim i kao Davičo i kao Davidović. U knjizi umrlih Jevrejske opštine u Beogradu upisan je kao Haim B. David, trgovac, rođen u Beogradu, umro kisleva, 3. novembra 1868. Njegova žena Rejna je prema natpisu na nadgrobnom spomeniku sahranjena kao žena Haima Davičovića.

U popisu Jevreja u Beogradu iz 1856, pod brojem 279 stoji Haim David, trgovac, star 54 godine, ima kuću, ovdašnji (rođen u Beogradu), sin David 20 godina, sin Samuil 24 godine, obojica oženjeni, imaju decu, u kući ukupno 17 duša. U ovom popisu ima još nekoliko članova porodice *Hajim*, ali među njima nema Aslana; on nije sahranjen ni u Beču, a niti smo pronašli njegov grob u Beogradu, pa verujemo da je živio u Zemunu ili negde drugde.

U Zbirci Mite Petrovića, u Arhivu Srbije, nalazi se opis dolaska kneza Miloša u Beograd 14. decembra 1833. godine.³⁶ U opisu je nekoliko zanimljivih pojedinosti koje se odnose na Jevreje. Radost zbog kneževog dolaska u Beograd posle tri godine, Beograđani su pokazali tako što su svi pozatvarali dućane sem Jevreja i pohitali da pozdrave kneza. Međutim, i Jevreji su učestvovali u opštem slavlju, što se vidi iz opisa transparenta kojima su bili iskićeni dućani: »Pred svakim dućanom goreli su fenjeri, na svakom penderu po više sveća.« U opisu se pominje i navode trgovci koji su transparentima ukrasili izloge svojih dućana: »Kod Avrama Oзера, Čivutina bilo je na dućanskom penderu osvetljenje s natpisom 'Bog neka poživi našega gospodara i familiju'.«

Na kraju ovog zanimljivog dokumenta je i sledeći opis: »Kod Haima Daviča, Čivutina bilo je transparent na dućanskom penderu s natpisom čivutskim i srpskim: da živi svetli Knjaz Srbski, sa svojom familijom, braćom i na mnoga leta. Na drugom dućanskom penderu bio je također transparent s dva tura [grba] turska i s natpisima Evrejskim i Turskim: da živi Sultan Mahmud Han na mnoga leta.«

³⁴ Isto, KK-III-135.

³⁵ Isto, ZPM, slg. 2385, 1837.

³⁶ Isto, ZPM, slg. 2210, 1833.

Da li je ovo bila greška i nepoznavanje čoveka koji je pisao ovaj opis, te rekao da je to dućan Haima Daviča (umesto Daviča), ili je dućan u to vreme već bio preveden na Haima i više ga nije vodio njegov otac David?

Čini se da je Miloševim dolaskom u Beograd prestala potreba za velikom korespondencijom, pa time objašnjavamo što se ova prepiska u fondu Knjaževske kancelarije prekida oko 1833. Međutim, u fondu Zbirke Mite Petrovića čuva se pismo od 16. juna 1833. u vezi sa nabavkom pušaka iz Austrije. Kako su iz Beča isporučene stare i neispravne puške, to David *Hajim* savetuje kako treba postupati.³⁷ No i pored ovog posla izgleda da se David *Hajim* četrdesetih godina XIX veka povukao iz poslova. Šta se dešavalo sa ostalim članovima porodice? Haim nasleđuje kuću i radnju na Dorćolu, bavi se trgovinom od koje živi, a sa očevim imenom Davičo nasleđuje i ugled koji je to ime uživalo u Srbiji. Pored trgovine bavi se uređivanjem i izdavanjem knjiga u Knjaževskoj štampariji. Za razliku od oca, koji je prvenstveno bio poslovan čovek, čije su veze sa društvenim zbivanjima išle uvek preko njegovih poslova, Haim je bio novi tip intelektualca koji se interesovao za kulturne i prosvetne prilike svoje sredine i pokušavao da nešto učini u toj oblasti. Tako se njegovo ime Haim Davidović našlo na dokumentu iz 1847. o pokretanju inicijative da se u Beogradu otvori »Talmud Tora«, škola za jevrejsku decu. Jedan od poslednjih dokumenata u kojima se pominje Haim Davičo jeste molba beogradskih Jevreja upućena knezu Milošu 1859. da dozvoli Jevrejima naseljavanje i trgovinu u unutrašnjosti Srbije, što su im Karađorđevići ukinuli dok su bili na vlasti. Haim Davičo se nije lično potpisao na ovom dokumentu, nego je to za njega učinio njegov sin Rafallo.

Haim Davičo se 1865. obratio ministru unutrašnjih dela i zatražio dozvolu da kraj svoje kuće i dućana otvori kafanu, odnosno, tražio je »mestno kafansko pravo«. Ovo mu je i odobreno, pa se iz dokumenta vidi da su ta kuća, dućan i kafana bili na »Dorćolskom putu za Zerek«. Kafana je bila opremljena po svim propisima i pod brojem 31 uvedena u spisak kafana.³⁸

U *Vesniku* Sefardske jevrejske opštine Beograd, br. 21, 1939, objavljena je fotografija dvorišta i zadnjeg dela kuće Hajima Daviča, beogradskog književnika s kraja XIX veka, koji je bio unuk Haima Daviča. Da li je ova kuća koja se nalazila iza stare sinagoge na Dorćolu ona ista kuća kraj koje su 1865. postojali dućan i kafana? To bi značilo da je to ista kuća koju je David *Hajim* pominjao kao jemstvo za svoj dug. Verovatnije će biti da je samo mesto na kome se nalazila kuća porodice Davičo ostalo isto. Teško da je kuća mogla odoleti svim ratovima i neminima tokom dva veka.

Zaokružavajući ovaj pokušaj životopisa Haima Daviča navešćemo i to da se u registru Ministarstva inostranih dela pod brojem 2333 za 1869. nalazi sledeće rešenje: »Halimu Daviču, biv. računovođi beogradske tvrđinje, odredio Sultan penziju koja da mu se daje iz danka Srbije.« Ovo rešenje je upisano 1869, a Haim Davičo je umro 1868. godine.

³⁷ Isto, ZPM, big. 2175.

³⁸ Isto, Ministarstvo unutrašnjih dela, P. F. XVIII, RN^o 24/600.

Božidar Kovačević u pomenutom tekstu o Jevrejima u Srbiji opisuje kako je bio na Starom jevrejskom groblju na Paliluli u Dalmatinskoj (Đušinoj) ulici u vreme kad je to groblje prekopavano (1926) i zabeležio nekoliko natpisa sa nadgrobnih spomenika, a između ostalih je video spomenik Rejne, supruge Haima Davidovića koja je umrla 1873, i spomenik Haimu Daviču koji su mu podigli sinovi David, Samuilo, Rafailo, Isak, Moša, ćerka Paskua M. Ozerović i Reveka D. S. Rušova, te unuka Reveka Suzinova, rođ. Ozerović. Kada su nadgrobnji spomenici preneti na današnje Jevrejsko groblje u Beogradu izgleda da su Haim Davičo i njegova supruga sahranjeni zajedno, a nadgrobnji kamen sa njenog spomenika je stavljen sa strane velikog sarkofaga koji predstavlja spomenik Haimu Daviču.

Za Rejnu Davičo su mnogi istraživači mislili da je ona »Davičovica« koja se pominje u čuvenom i mnogo navođenom dokumentu iz 1834, kojim knez Miloš daje nalog Cvetku Rajoviću da kolima dovede »babu Davičeta« i da ona ponese lekove za oboljenje stomaka³⁹ Iz ovog dokumenta nije jasno da li Miloš misli na Davida ili njegovog sina Haima Daviča, pa nije jasno ni da li se misli na Haimovu ženu Rejnu koja je tada imala oko dvadeset godina, ili se mislilo na Davidovu ženu koja je tada zaista mogla biti baba i koja je s Milošem bila u bližem kontaktu nego njena snaha.

Šta se dešavalo sa ostalom decom Davida Haima? Jedini za koga imamo podatak je Aslan, za koga pretpostavljamo da je sa ženom, decom i majkom živeo u Zemunu i zadržao austrijsko podanstvo. Ovo pretpostavljamo na osnovu dokumenta iz 1871. u kome se pominje Leon As. Hajim, austrijski podanik, trgovac iz Zemuna.⁴⁰ Moguće je da je to bio Aslanov sin. U dokumentima Zemunskog magistrata se često pojavljuje i izvesni Mordehaj Haim; to bi mogao biti sin izdavača Israela *Hajima* koji je živeo u Beču. U nekim dokumentima se navodi kao Mordehaj Israel Haim (Nominal Lista über den Stand dann der vorbaundenen montur Armatur und Munition bei obbeuannten Compagnie pro ano 1835) i (Vormerkung über die von zeit zu zeit einzugehen hebenden Bürrerreschtstaxen).

U registrima Ministarstva unutrašnjih i Ministarstva spoljnih poslova može se često naići na imena članova porodice *Hajim* koji su poslovima bili vezani za Beč i Carigrad. Ko je od njih nasledivao ili upotrebljavao prezime Davičo? Sigurno je da su neposredni potomci Davida *Hajima* zadržali to prezime do danas. U genealoškom stablu razgranate porodice *Hajim*, lozu Davida *Hajima* Daviča bilo je najlakše rekonstruisati zato što su svi naslednici u svim generacijama bili »zaraženi« genom kreativnosti, tako da su svojim delovanjem u društvenom, kulturnom i umetničkom životu Beograda ostavili duboke tragove o sebi i svojoj delatnosti. Sa ostalima je bilo teže i stoga što su mnogi članovi te porodice imali ista imena. Jedan od članova porodice *Hajim* kome se gubi trag još na početku XIX veka bio je brat Davida *Hajima*, Azriel *Hajim* koji se pominje kao pretplatnik iz Beograda, a u Zemunskom magistratu je dokument iz 1816. iz koga se vidi da je imao firmu protokolisanu u Beču.⁴¹

³⁹ Arhiv Srbije, ZPM, 2247, 1834.

⁴⁰ Isto, MUD, P. F. XXVI, P 93.

⁴¹ IAB ZM, P512/362 i P781/363.

Pokušali smo pratiti sudbinu dece Haima Daviča u drugoj polovini XIX veka. Za razliku od starije generacije porodice *Hajim* koja je igrala značajnu ulogu u trgovačkom i bankarskom životu Srbije i čiji su članovi bili pravi »dvorski Jevreji« kakvi su delovali u mnogim srednjoevropskim gradovima XVII i XVIII veka, članovi porodice Davičo su u drugoj polovini XIX veka bili mnogo značajniji za svoju sredinu po svom radu na kulturnom i umetničkom planu.

Haim Davičo se potrudio da svoje ćerke uda za članove najuglednijih beogradskih jevrejskih porodica. Kći Paskua⁴² je bila udata u porodicu Ozerović i majka je Avrama Ozerovića, najpoznatijeg privrednog političara Srbije s kraja XIX veka. Kći Reveka je bila udata u porodicu Rušo iz koje je takođe bilo nekoliko značajnih ličnosti i lidera beogradskog jevrejstva. Haimovi sinovi su nastavili da se bave trgovinom; među njima je najznačajnije mesto imao Samuilo, koji je u nekoliko navrata biran za predsednika skupa Crkveno-školske jevrejske sefardske opštine u Beogradu. Aron Alkalaj, beogradski bankar i publicist, opisao je Samuila Daviča⁴³ da je bio »visoka rasta, prav i nepoguren uprkos podmaklih godina, ovalne glave i mrke masti s belom šiljatom bradicom, izgledao je neki španski grand zalutao u jevrejskoj mali. Bilo je za nas veliko zadovoljstvo slušati ga o velikim praznicima u sinagozi kada je gromovito duvao u šofar ili kada bi svojim umilnim glasom na španskom jeziku izvijao čuvenu molitvu: i rikontaremos«.

Ostao je sačuvan i opis njegove žene Ermoze: »Bila je rodom iz Beča i u mladosti svojoj jedinstveno lepa žena kako po spoljašnjem liku tako i po duhu svome, punom ljubaznosti, nežnosti i topline ne samo prema svojim najrođenijim, već i prema svakome koji bi u njenu blizinu stupio«.⁴⁴

Koliko znamo, Samuilo Davičo i Ermoza su imali četvoro dece. Njihov sin Benko Davičo je bio izuzetno poštovana i omiljena ličnost među beogradskim Jevrejima, ali je o njemu posle II svetskog rata malo pisano, pa mu stoga ovde posvećujemo više prostora. Benko (1871—1913) je bio advokat, a pored toga i veoma aktivan u kulturno-umetničkom životu Beograda. Bio je predsednik Srpsko-jevrejskog pevačkog društva, sa španskog je prevodio pozorišne komade za beogradska pozorišta, prikupljao sefardske romanse i poslovice. Bio je jedan od inicijatora za osnivanje đačkog gimnastičkog društva.

Poznati španski folkloristi koji su skupljali i proučavali kulturno nasleđe Sefarada rasutih po svetu obraćali su se viđenijim ljudima u okviru jevrejske zajednice za pomoć na takvom poslu. Španski senator dr Angèl Pulido bio je u kontaktu s Benkom Davičom i u svojoj knjizi *Espanoles sin patria y La Raza Sefardi*, Madrid 1905, objavio je dva pisma Benka Daviča, pored mnogih drugih pisama i podataka o Sefardima sa teritorije današnje Jugoslavije. Pisma je preveo i 1939. ob-

⁴² U Izraelskom časopisu *Aki Yerushalayim*, br. 36—37, god. X, 1988, 42, objavljen je tekst pod naslovom »Ketuba de Shevil de Pesah«. U tekstu se kaže da je Anver Perez u knjizi *Sefer teilla mikol a-shana ke-minhag sefardit*, koju je 1843. u Beogradu objavio Haim Ben David Haim, otkrio pesmu »Ketuba de Shevil de Pesah«. Uz malo romantike verujemo da je objavljivanje pesme vezano za Haimovu kći Paskvu (Pesah).

⁴³ A. Alkalaj, »Hajim S. Davičo«, *Vesnik Jevrejske sefardske veroispovedne opštine*, br. 21, 1939.

⁴⁴ Spomenica umrle braće iz lože »Srbija«, N.O.B.B. 1911—1922, Beograd 1923.

javio Benjamin Pinto u *Vesniku* Sefardske opštine u Beogradu. Kako i knjiga i ove novine predstavljaju bibliofilsku retkost u jugoslovenskim bibliotekama, to ova dva pisma donosimo u celosti kao prilog ovom tekstu, jer na veoma slikovit način opisuju kulturne prilike Sefarada u Beogradu na početku XX veka, a i delatnost braće Hajima i Benka Daviča.

Benko Davičo se 1904. oženio beogradskom lepoticom Strejom. Senator Angel Pulido objavio je u svojoj knjizi i kratko Benkovo pismo od 22. jula 1904. godine.

»Dragi moj Senatore,
od dana moje svadbe ja letim s mojom golubicom. Na Vaše ljubazno pismo odgovoriću kada se vratim u svoje gnezdo.«

Iz knjige *Spomenica umrle braće iz lože »Srbija« N.O.B.B. 1911—1922* donosimo još nekoliko reči o Benku Daviču: »Po spoljašnosti bio je divan čovek čije je držanje odavalo prirodan, otmen ponos i samosvest. Svestrana inteligencija s pesničkim elanom, duboka smišljenost sa oštroumnim pogledima ogledali su mu se na pronicavom i finom izrazu lica kao i svakom gestu i pokretu njegovom. Savršeno taktičan, on je umeo vazda da nađe pravu modulaciju i da odgovarajuću jačinu i visinu svome naglasku i pri običnom razgovoru, a u koliko tek lepše i jasnije pri diskusiji kog važnog pitanja. Bila je prava milina i jedinstvenost uživanje slušati ga kad drži govore koji su se odlikovali glatkom, finom i tečnom rečitošću punom divnih poetskih upoređenja i figura, dubokog smisla i stvarne logične sadržine iz koje je zračila iskrena toplina koja je osvajala i zagrejavala srca sviju slušalaca. Bio je i inače vrlo duhovit pa je voleo lepu igru reči: voleo je uopšte sve što je lepo kao pravi umetnik i esteta.

Svoje misli i osećanja često je stavio na hartiju u stihovima ili prozi. Kao rođenog pesnika njega su oduševljavale velike poete, koje je i prevadao, među kojima mu je Hajne najviše prirastao bio za srce. — Od njegovih originalnih umotvorina, nema, na našu veliku žalost, sačuvanih nego samo jedan vrlo mali deo prevoda i sopstvenih pesmica iz njegovog sasvim ranog mladićkog doba i to u rukopisu. A proizvodi njegovih zrelijih godina, ono što je u stvari bilo značajno za obeležje njegovog bujnog duha, bistrinu i dubinu njegovog jasnog i određenog pogleda, i za žar njegovog srca — nestalo je i izgubilo se za vreme velikog rata, čemu je sve to palo na žrtvu po istoj sudbini, koja je i njega samog tako rano snašla«.

Benko Davičo je sahranjen na Jevrejskom groblju u Beogradu na počasnom mestu — u podnožju spomenika žrtvama balkanskih ratova i i svetskog rata.

Za razliku od Benka Daviča koji je bio voljen i poštovan u beogradskoj jevrejskoj sredini, njegov brat Hajim S. Davičo kao da se držao malo po strani od svojih opština i ophodio se prema njima kao prema pitoresknim i šarmantnim ostacima nekog preživelog vremena, pa ih je radije opisivao u svojim pripovetkama nego što se uključivao u tradicionalne oblike života jevrejske zajednice i porodice. Najviše biografskih podataka o Hajimu S. Daviču daje David A. Alkalaj u

tekstu »Hajim Davičo, književnik sa Jalije«. ⁴⁵ Davičo je rođen 1854; osnovnu školu i niže razrede gimnazije učio je u Šapcu, u kome je njegov otac boravio sa porodicom izvesno vreme radi poslova. Gimnaziju je završio u Beogradu i upisao se na prava na Velikoj školi. Advokatski ispit nije mogao polagati jer je to tada bilo zabranjeno Jevrejima u Srbiji. Kako je znao nekoliko jezika posvetio se diplomatskoj službi: bio je konzul Srbije u Pešti, načelnik u Ministarstvu inostranih poslova, radio u ministarstvima pravde, finansija, prosvete, bio konzul Srbije u Trstu i sa te dužnosti otišao u penziju. Od 1901. godine živeo je u Minhenu i radio kao šef srpske trgovinske misije. Umro je u Ženevi 1916. godine.

Iako je o Hajimu Daviču ostalo dosta građe, o njemu je relativno malo pisano, pa su neki momenti iz njegovog života ostali nerasvetljeni. Jedan dokument iz fonda dra Vladana Đorđevića ⁴⁶ ukazuje na činjenicu da je Hajim S. Davičo bio u tragičnom konfliktu s nekim članovima jevrejske zajednice. Nije nam poznato zašto su mu uputili gorke reči prebacivanja, no verujemo da je neki od njegovih tekstova izazvao ogorčenje. Hajim Davičo je bio privržen srpskoj sredini i u svoje vreme jedini Jevrejin član srpskih masonskih loža, jedini Jevrejin u diplomatskoj službi. Čini se da je pokušavao da igra ulogu spone između zatvorene patrijarhalne jevrejske sredine vezane za tradiciju i običaje i nove srpske inteligencije koja je prihvatila uticaje iz Evrope. U svojoj knjizi pripovedaka *Sa Jalije*, objavljenoj u Beogradu 1898, kao i u drugim pripovetkama opisivao je jevrejski Beograd iz sredine XIX veka, a u želji da ga što više približi svojim srpskim čitaocima upotrebljavao je pojmove i opise koji se izgleda nisu svideli njegovoj braći po veri. Ne znamo da li je anonimno pismo s ružnim pogrdama navelo Hajima Daviča da ode iz Beograda i umre daleko od njega, ili se slučajno tako desilo. Njegova dela nemaju veliku književnu vrednost, nego više izazivaju interesovanje kao zanimljivo kulturološko-etnografsko štivo. I svojim prevodima pozorišnih komada i oštrim kritikama koje je pisao, Davičo je pokušavao da utiče na ukus publike i da doprinese višem kulturnom nivou svoje sredine. Prevodio je pozorišne komade sa italijanskog, nemačkog i španskog. Bio je član Kulturno-umetničkog odbora Narodnog pozorišta od 1881. do 1893. Davičova supruga Lela, kojom se oženio u Pešti, takođe se bavila pisanjem i objavljivala po beogradskim časopisima.

Uz ime Hajima Daviča želimo pomenuti još jednu ličnost koja je ostala zaboravljena, a u godinama pred prvi svetski rat predstavljala značajno ime kulturnog života jevrejske zajednice. To je slikar Samuilo Elić koji je ilustrovao Davičovu knjigu pripovedaka *Sa Jalije*. Na žalost, te ilustracije su jedino što je ostalo od ovog mladog slikara koji je poginuo u I svetskom ratu i sahranjen kao i Benko Davičo na Jevrejskom groblju u podnožju spomenika palim borcima u I svetskom ratu. Tek 1990. ustanovili smo da se u Torontu u Muzeju »Beth Tzedec« u kolekciji »Cecil Roth« čuva i jedna ketuba (bračni ugovor) koju je iluminirao Samuilo Elić.

⁴⁵ D. A. Alkalaj, »Hajim S. Davičo — književnik sa Jalije«, *Gideon*, br. 4—5, Zagreb 1925.

⁴⁶ Arhiv Srbije, ZVD, 121.

Treći sin Samuila Daviča bio je bankar i trgovac Jakov-Žak Davičo. Ukoliko je on ista ličnost sa Jakovom Davičom koga pominje Zoran Nenezić u svojoj knjizi *Masoni u Jugoslaviji (1764—1980)*,⁴⁷ onda je on jedan od retkih muških potomaka Samuila H. Daviča koji je preživio II svjetski rat.

Streja i Benko Davičo su imali tri sina. Prvi je poginuo Avram-Arsen Davičo u Palestini 1934; godinu dana pre nego što je poginuo objavljena je knjižica *Pisma majci iz Palestine*, Beograd 1933, štamparija »Zaštita«, Ili Karaoglanović. U knjižici su pisma koja je Avram pisao majci u Beograd, pisana su na francuskom, ali su prevedena na srpski jer ih je Avramova majka Streja Davičo čitala na sastancima Ženskog cionističkog udruženja (WTZO) u Beogradu. Ti prevodi su sakupljeni i objavljeni kao mala knjiga. Pisma su puna oduševljenja i zanosa mladog pionira Avrama Daviča, jednog od prvih jugoslovenskih Jevreja koji su otišli da izgrađuju novu otadžbinu u Palestini. Navodimo nekoliko zanimljivih odlomaka iz njegovih pisama.

27. IX 1932.

«... U našem kibucu mnogi me podsećaju na prijatelje iz umetničkog kruga u Beogradu: Palavičlina, onog književnika Dalmatinca i ostale. U ostalom rekli su mi da među njima samim ima puno umetnika».

8. X 1932.

«Nisam vam pisao da sam na radiju već nekoliko puta vrlo dobro čuo Beograd. Prosto nisam mogao da verujem svojim ušima: sada nemojte zaboraviti da spojite antenu sa zemljom. Radio Beograd želi svojim slušaocima laku-noć».

Mišmar Haemek 20. IX 1932.

«... Evo me već 4 dana na pravome palestinskom tlu. Ovde je sasvim drugačiji život i mogu vam odmah reći, da mi se taj život mnogo više sviđa nego li onaj raniji... Mišmar Haemek pripada grupaciji koja se naziva »mešek« tj. jedan kibuc u kome svi članovi rade na raznim granama poslova koji sačinjavaju aktivitet samoga kibuca: na poljima, u vinogradu, šumi, štali, a pored toga obavljaju se i domaći poslovi»...

Drugi sin Benka i Streje Davičo bio je Lujo Davičo, poznati beogradski profesor baleta i baletski igrač; poginuo je 1942. na Cetinju. Treći sin Samuilo Bubi Davičo, takođe je izgubio život kao žrtva fašizma. Njihova majka Streja je živela posle II svetskog rata u Beogradu i umrla u dubokoj starosti 1978. godine.

Još jedan sin Haima Ben Davida *Hajima* Daviča ostavio je za sobom brojne potomke i veoma zanimljive i plodne stvaraoce. To je Isak Davičo za koga ne znamo kad je rođen, ali se iz matične knjige venčanih vidi da je po zanimanju bio trgovac ili »špekulant« (po tadašnjoj terminologiji) i da se venčao u staroj sinagogi 1868. godine. Imao je sinove Haima, Nisima, Josifa, Samuela i ćerke Bukicu i Elu. O ovom delu porodice Davičo imamo podatke zahvaljujući Leonu Da-

⁴⁷ Z. D. Nenezić, *Masoni u Jugoslaviji (1764—1980)*, Beograd 1984, 515.

viču, sinu Samuela Isaka Daviča. Kako je ovo bio veoma razgranat deo porodice, više podataka ćemo dati u genealoškom stablu porodice Davičo (prilog ovom tekstu). Ovde želimo dati nešto od sećanja Borislava Antonića, bivšeg trgovca iz Šapca, rođenog 1878. godine. Sećanja je pribeležio Borivoje Avramović i 1967. predao ih Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu.

»Davičovi su stara i čuvena porodica iz Zemuna. Oni su propali u vreme madžarske bune ili nešto kasnije. Priča se da su imali pune sanduke para, što je kasnije izgubilo vrednost. Kada se Kalmi oženio [Kalmi Almuli trgovac iz Šapca oženio se sestrom Nisima Daviča], Davičovi su dolazili u Šabac, a kasnije se Nisim sasvim preselio u Šabac. Nisim je imao brata Samuila koji je učio školu u Šapcu.

Nisim Davičo je radio kao senzai-nakupac kod svog šuraka Morena Talvija, žitarskog trgovca. Moreno Talvi stanovao je u Karadorđevoj ulici (Beogradskoj ranije) u današnjoj kući Save Pavlovića abadžije. Kancelarija Morena Talvija mogla je biti u kući Svetozara Pavlovića, jer su u tom dvorištu oduvek bili magacini.

Nisim je bio vredan i pošten čovek. Nije bio nalik na ostale Šapčane, koji su uveče zalazili u kafane, pili i lumpovali, a takav je bio i njegov zet Kalmi. . .

Nisimova žena je bila malog rasta, sitna. Almulijeva žena je bila neobično lepa, jedna od najlepših žena u Šapcu« . . .

U ovom sećanju ima nekoliko netačnosti: prvo, Davičovi su beogradska porodica, ali je moguće da su u Šabac došli iz Zemuna jer su mnogi beogradski Jevreji živeli u Zemunu sve do kraja XIX veka; drugo se tiče odnosa u porodici Davičo. Ova sećanja su zanimljiva jer daju podatke o Nisimu Daviču, ocu Oskara Daviča, jednog od naših najvećih književnika. U sećanjima se kaže da je šurak Nisima Daviča bio Moreno Talvi; možda je reč šurak upotrebljena u nekom širem značenju pošto se žena Nisima Daviča zvala Rahela Koen, a ne Talvi.

Nisim i Rahela su imali tri sina: Oskara, Mirka i Jašu. O književniku Oskaru Daviču je mnogo pisano i sigurno ne bismo mogli ništa novo dodati. Njegova braća Mirko i Jaša su takođe bili napredni beogradski intelektualci. Mirko je bio pravnik, član SKOJ-a i »Hašomer Hacaíra«, marksistički orijentisane cionističke omladinske organizacije. Prema podacima koje daje Jaša Romano,⁴⁸ Mirko se po izbijanju II svetskog rata sklonio u Kotor i učestvovao u sabotazama i diverzijama. Italijani su ga uhvatili i predali ustašama, koji su ga ubili u Jasenovcu 1942. Treći brat Jaša je završio pravne nauke pre II svetskog rata. Bio je osuđivan na robiju kao član KPJ. Po izbijanju rata otišao je u Crnu Goru, a odatle je sproveden u logor u Italiji. Po kapitulaciji Italije 1943. vratio se u Jugoslaviju i stupio u NOVJ. Po oslobođenju je radio u Zavodu za plan, bio predavač na Pravnom fakultetu u Beogradu i urednik časopisa *Ekonomska politika*. Umro je 1960. godine.

⁴⁸ J. Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941—1945 — Žrtve genocida i učesnici NOB-a*, Beograd 1980, 350.

Brat Nisima Daviča, Samuilo I. Davičo, imao je dva sina: Isaka-Edija Daviča, rođenog 1922, koji je poginuo 1941. kao komesar čete Kosmajskog odreda. Drugi sin Leon-Loni, publicist i diplomat, živi u Parizu i radi za UN.

Iako je porodica Davičo u svim generacijama imala brojno potomstvo, ipak je pred drugi svetski rat u Beogradu bilo manje potomaka ove porodice nego što je sredinom XIX veka samo jedan član porodice, Haim Ben David *Hajim* Davičo, imao dece i unuka. Prema knjizi poreskih obveznika Sefardske jevrejske opštine u Beogradu iz 1934. vidi se da od Davičovih u imovinskom pogledu najbolje stoji posrednik Samuilo Davičo, sa stanom u Ulici kralja Petra br. 54. On je bio brat Nisima Daviča. Zatim se pojavljuje izvesni Josif I. Davičo, bez zanimanja i adrese; on bi mogao biti brat Samuila i Nisima Daviča, takođe sin Isaka Daviča, a unuk Haima Ben Davida *Hajima* Daviča. Prema podacima Lonija Daviča, Josif Davičo i njegova žena Lilika, rođ. Špicer, umrli su u Beču između 1960—70. godine. Među poreznicima se zatim pominje Jakov S. Davičo, šef knjigovodstva Državne hipotekarne banke (brat Benka i Hajima Daviča). Nisim I. Davičo, je bio posrednik sa stanom u Knez-Miletinjoj br. 23. Među najsiromašnijim poreznicima u ovom spisku je Moša S. Davičo, bez zanimanja i adrese.

Najzad lepe podatke o Hajimu M. Daviču (sinu Moše, a unuku Haima Ben Davida *Hajima* Daviča) ostavio je dr David Tajtacak u svojim sećanjima na beogradske Jevreje (rukopis se čuva u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu). Hajim M. Davičo, rođen 1872, advokat, imao je kancelariju u Jevremovoj ulici. Poginuo u novembru 1914. i privremeno bio sahranjen u Mladenovcu, a kasnije prenet na Jevrejsko groblje u Beogradu. Ostavio je nezbrinutu ženu i dve kćeri.

Danas u Beogradu žive potomci Nisima Daviča, unuka Haima Ben Davida *Hajima* Daviča. Potomci njegovog brata Samuila žive u Švajcarskoj, Francuskoj, Turskoj, SAD i Beogradu. Kreativni gen i sklonost knjizi živi i dalje među potomcima ove porodice, te su mnogi od njih vezani za književnost, lingvistiku, sociologiju, filozofiju, psihologiju, publicistiku, ili se bave nekom drugom granom društvenih nauka ili umetnosti.

Sasvim je izvesno da smo u pokušaju da rekonstruišemo genealoško stablo porodice Davičo načinili greške i propuste; ostalo je i nekih nerazjašnjenih pojedivosti. Najznačajniji od takvih podataka je onaj koji donosi Đorđe Pejanović u knjizi *Štamparije u BiH 1529—1951*, str. 13, kad kaže da je prvi direktor Vilajetske štamparije u Sarajevu 1868. godine bio Davič Hajim.

Druga nedoumica je izvesni Sim. Dawich; na njega smo naišli u jednoj bibliografiji radova jevrejskih pisaca. Imao je veći broj objavljenih dela, a samo je kod jednog navedeno da je izdato 1738. godine.

Sastavni deo ovog rukopisa su prilozi koji ilustruju i dopunjavaju podatke o izvesnim ličnostima iz porodice Davičo:

1. Fotografija pečata Davida Baħor *Hajima* Daviča; pečat je sa pisma koje je David *Hajim* uputio 1918. godine knezu Milošu. Pečat je očistila Radmila Petrović, konzervator Arhiva Srbije. Na sredini pečata su latinična slova D H, a iznad i ispod toga hebrejskim slovima piše David Haim. Levo i desno je arapski tekst koji je pročitala dr Radmila Tričković, viši naučni saradnik Istorijskog instituta SANU. Prema njenom čitanju, tekst glasi Haim David.
2. Pisma Benka Daviča senatora Angelu Pulidu, objavljena u *Vesniku* Sefardske jevrejske opštine u Beogradu.
3. Anonimno pismo upućeno Hajimu S. Daviču koje se čuva u Fondu dra Vlada Đorđevića u Arhivu Srbije.
4. Genealoško stablo porodice Davičo.

SENATOR ANGEL PULIDO I SRBIJANSKI SEFARDI

Dva pisma pok. Benka Daviča

Bio sam ne malo iznenađen — piše Davičo Pulidu — kada sam video sa koliko se energije jedan današnji prosveteni Španac zauzima za uspostavu veza koje su prekinuli Španci iz tamnoga doba, dajući na taj način moralnu satisfakciju Jevrejima zbog istorijskih povreda koje im je nanela inkvizicija.

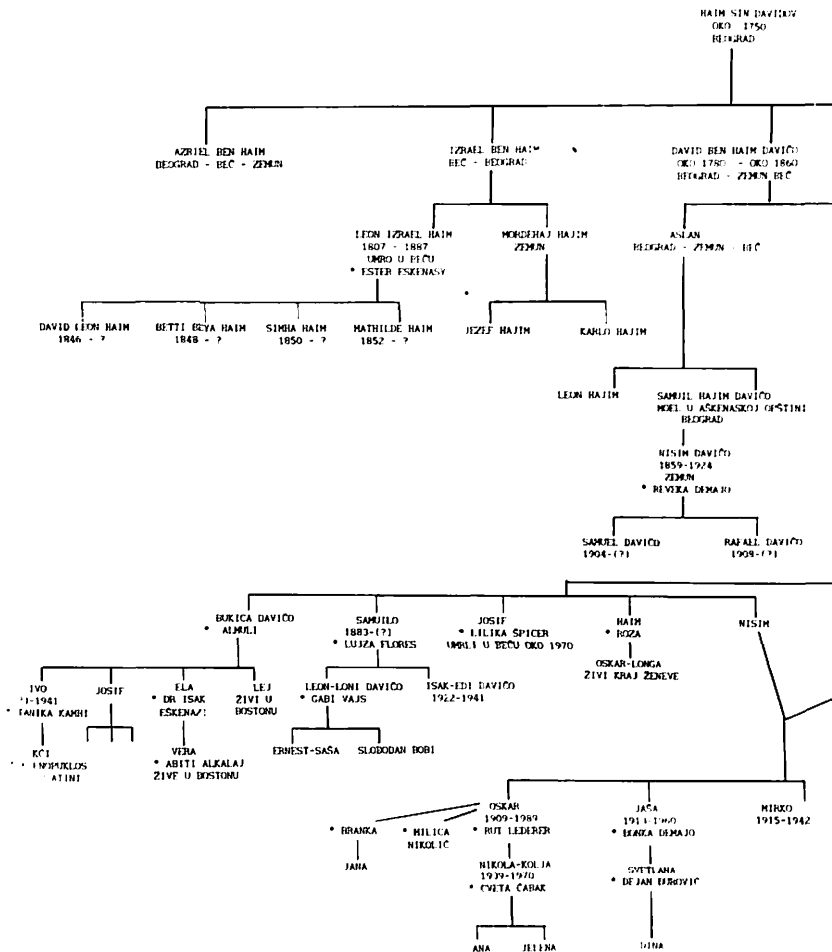
Kao Jevrejin neizmerno sam Vam zahvalan. Zahvalan sam Vam iz duše i srca...

Delo Vaše je patriotsko delo, patriotsko u pravom smislu reči, jer ono ide za tim da obogati Španiju moralnim i materijalnim dobicima i snagama hiljada i hiljada svojih sinova koji još uvek smatraju Španiju neki svojom majkom, a neki svojom maćehom.

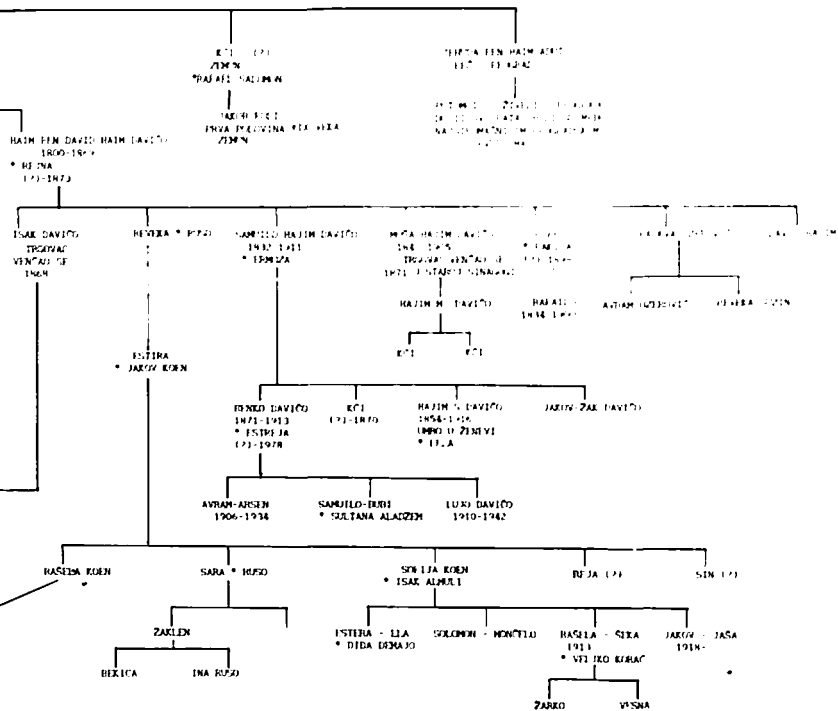
Imate pravo kad mislite da Jevreji koji govore španski — u raznim država-ma balkanskim — predstavljaju važnu riznicu za Španiju, samo zavisi od Španije i njene inteligencije da li će vući interes od ovog blaga.

Zasada Srbija importira iz Španije samo — literarna dobra. Verujte, mi, gospodine, da nimalo ne preterujem kada tvrdim da se madridski autori daju u Beogradu kao da su domaći.

Zahvaljujući prevodima moga brata Hajima Daviča, bivšeg generalnog konzula Srbije u Trstu, ovde u Narodnom pozorištu daje se deset komada od Ečera-gaja, koji, a da za to i ne zna, pomalo utiče na originalnu srpsku dramu. I ja sam sam preveo »El kritiko incipiente« i »La kaida de un ministro« od D. Ramona Navola i Landa.

Genealoško stablo porodice Hajim-Davičević

21. ...
22. ...
23. ...
24. ...
25. ...
26. ...
27. ...
28. ...
29. ...
30. ...
31. ...
32. ...
33. ...
34. ...
35. ...
36. ...
37. ...
38. ...
39. ...
40. ...
41. ...
42. ...
43. ...
44. ...
45. ...
46. ...
47. ...
48. ...
49. ...
50. ...
51. ...
52. ...
53. ...
54. ...
55. ...
56. ...

Molba beogradskih Jevreja Upravi varoši Beograda za prijem u trgovački esnaf

...ако је свако од нас ...
...и свако од нас ...
...и свако од нас ...

у Београду
22. Септембра 1860. год.

Управни одбор
Јеврејског Београдског

Мојој браћи ...
...и свако од нас ...

Аврам Ј. Цирин
...и свако од нас ...

Мојој браћи ...
...и свако од нас ...

Моја браћо ...
...и свако од нас ...

Моја браћо ...
...и свако од нас ...

Моја браћо ...
...и свако од нас ...

Моја браћо ...
...и свако од нас ...

Molba beogradskih Jevreja Upravi varoši Beograda za prijem u trgovački esnaf

Zgrada Mildara u Solunskoj ulici

Profesor Solomon Kalderon

Estira Š. Ruso, učiteljica
u jalijskoj školi

Nešto karakteristično sam konstatovao pre tri godine kada se prvi put davao u Narodnom pozorištu »El gran filon« u prevodu mog brata.

Ova komedija opisuje tako dobro slabosti i snage ovdašnjeg političkog života da su naši literarni krugovi isprva mislili da je komediju napisao moj brat i da je »don Tomas Rodriguer Rubi« samo pseudonim.

S istom strašću kojom je moj brat prevodio španske drame, preveo sam i ja nekoliko pesama Kampoamora. I ove pesme koje sam obelodanio u srpskim časopisima, imale su za posledicu da su ovde stali ceniti Kampoamora više nego Kopea, Suli Prud'hoea i Bodelera, i ništa manje nego Viktora Igoa«.

U drugom pismu, poslatom krajem 1904. Davičo izveštava o životu sefardskih Jevreja u Srbiji ovako:

»Beograd je prestonica Srbije i u tom gradu, prema popisu stanovništva 1900, živi 3357 sefardskih Jevreja. Sem u Beogradu ima ih još u Šapcu, Požarevcu, Nišu, Pirotu, Smederevu i Leskovcu.

Prema poslednjoj državnoj statistici iz 1900, u Srbiji živi 5729 Jevreja, i to 2897 muškaraca i 2832 žene. Od njih 2635 (46%) govore srpski, 462 (8%) nemački, 40 mađarski, 1544 (26%) španski, a ostali 1045 (18%) druge jezike.

Ovi su podaci tačni. Ali, kao domaći sin koji dobro poznajem ovdašnje prilike, mogu tvrditi da osim onih koji su izjavili da im je jezik materinski srpski, govore i španski, i da su mnogi, ne znajući da je to španski jezik, izjavili da govore jevrejski.

Najveći deo španskih Jevreja bavi se trgovinom, manji zanatima, a vrlo mali broj industrijom.

U državnoj službi ima ih vrlo malo. Nekada je bio šef otseka u Ministarstvu inostranih poslova, a posle generalni konzul, moj brat H. S. Davičo, a šef otseka u Ministarstvu unutrašnjih poslova bio je g. Isak Baruh. Jedini aktivni oficir je poručnik Avram Beraha, iz Pirota, rezervnih oficira ima desetak.

Profesora jevrejskih nema, ima 7 advokata, četiri lekara i 3—4 bankara od neke važnosti.

Nemamo momentano nijednog časopisa na jevrejsko-španskom jeziku. Pre nekoliko godina izlazio je ovde časopis »Pasatiempo«. Pismo mu je bilo ladino, ali danas su već prošla vremena za to pismo.

U Beogradu imamo jednu školu za sefardske Jevreja, u kojoj se uči hebrejski jezik na srpskom i na španskom. Školu izdržava Sefardska opština, a rabina plaća država.

Održava li se još jevrejsko-španski jezik?

Održava se, više kao zgrada koju pet vekova nisu mogli porušiti, ali koji su belinu njenog mermerna potamnile.

Mislim da bi akceptirali ove nove veze ne samo zbog koristi kojom bi ove mogle rezultirati, nego i kao istorijsku satisfakciju koju Španija duguje Jevrejima.

Srbijanski Jevreji ne trpe ni od kakvih progona niti iznimnih zabrana. Narod je vrlo tolerantan i zakoni su njegovi vrlo tolerantni.

Na jednom mitingu koji su antisemiti (bolje reći spekulanti) sazvali 1903 g. očito u svrhu huškanja naroda protiv Jevreja, bili su sami izazivači napadnuti i jednodušnom rezolucijom sami hrišćani osudili su ideju stvaranja sličnih pokreta u Srbiji.

Sefardskih opština ima samo u Beogradu i Nišu. Postoji samo jedno društvo kome bi se mogle slati knjige i časopisi, a to je Srpsko-jevrejsko pevačko društvo u Beogradu.

Jevrejske publikacije slabo se prodaju u Beogradu. Ima jedna knjižara, vlasništvo Jevrejina Gece Kona, koja se prima svakog komisionog posla».

Anonimno pismo upućeno Hajimu S. Daviču koje se čuva u Fondu dra Vladana Đorđevića u Arhivu Srbije:

G. Hajimu Daviču,

Pročitali smo knjigu, koja je sad skoro izašla pod naslovom »Otađbina« i među radovima, koje su pisali drugi čestiti ljudi u kojima se priča istorija ili kakav nov pronalazak, pročitali smo i jedan tvoj rad. Ali pročitali smo na žalost s tugom i bolom. Što ni jedan stranac do danas pisao nije, učinio si ti. Zar se tako prezrenju izlažu sinovi jevrejski — zar si mogao imati toliko srca, da ih tako osramotiš pred očima čitalaca koji nisu do sad ništa slično o njima čuli. Bravo Bukuse, bravo! To ti smo zar dočekali od prvog jevrejskog ukaznog činovnika? Od tebe se tražilo, da stupaš kao lav na braniku našeg zakona, kad ga koji stranac kritikuje, a ti maš »pič« = koji si tek juče promenio kljun kroz jaje, već si tako bezobrazan da se usuđuješ kazati, da su zapovedi, što nam naši pretci ostaviše smešni. *Teško tebi i tvojoj duši!* Ko je ti gde je taj, koji je nama dao na... stvari i izašao čitav, pa da ćeš ti? Ne, ne, dajem ti svoju časnu reč, da ćeš brzo sebi doći glave. Je si li samo dirnuo ono što ne smeš, zlo ćeš proći. Posle toga mi vidimo gde ti pišeš: Jevreji rade ovo ili ono ili se ne uvršćuješ ni u Jevreje ni u Hrišćane. S... stveno ti si mangup, jer nemaš ni vere ni narodnosti. Zar tebi ni jedna vera nije dobra? Ali ti nisi dostojan *nigde*; *nigde* i ništa jesi i bićeš! Zar je to tvoja nauka, zar je to tvoje znanje? Je li to učinio Kuranda; je li tako pisao Kremje? Koji je Jevrej in (Ali pardon, ti nisi Jevrej in) tako što učinio? A ti, koji ovo prvi put uzimaš pero u ruke da pišeš već iznosiš zapovedi našeg svetog Boga i naših predaka i praviš

pačavrom. Teško tebi! Zar nisi pomislio da jedeš lebac Jevreja, koji te drže s platom za pisara skupa od toliko godina? Zar nisi pomislio da time ismejavaš ne samo Jevreje na Jajiji nego i Jevreje celoga sveta?

Da si čovek i da imaš pameti u glavi, ti bi imao šta da pišeš. Moglo bi opisati hrđavu upravu tvoga oca, koji je za punih 12 godina žario i palio u ovd. opštini (Hunc illae Cac mae) tvoju braću (jadna deco, šta ste vi zgrešili) i sebe, jer si mangup, pošto nemaš vere ni narodnosti. Ali najbolje bi uradilo da si ispričao istoriju svoje porodice u ovoj opštini prozване porodicom batina.

Još ti pri završetku kažemo, da nećemo raskrstiti ruke, nego da ćemo te goniti svima mogućim sredstvima, kao i sredstvom štampe... *Mi ćemo te i biti*, neka vidi vlada, da onaj koji nije veran Bogu i svojoj veri, da nije ni vladu. Znaj dobro, da si u zao čas ovo učinio i da će ti ovo doći glave. Tako, da tako pakosna ludo, obrazno svetska! Mnogi su uradili kao i ti, ali su došli samima sebi glave, a zapovedi božiji ostaše nepokolebljivi. Tako će biti i s tobom i ti ćeš doći sebi glave, a zapovedi našeg Boga ostaće opet u život stalni kao stena. Amin.

Milica MIHAILOVIĆ

S u m m a r y

THE HAJIM-DAVIČO FAMILY

Members of the Hajim-Davičo family played for two centuries the important part in the history of Belgrade and its Jewish community. Through the documents kept in Arhiv Beograda (The Belgrade Archive) and Arhiv Srbije (The Serbian Archive) one can follow the mercantile and financial activity of David ben Hajim-Davičo. He was one of the most important Belgrade Jewish merchants in the first half of XIX century. His brother Israel ben Hajim was an author, editor, translator and publisher of numerous books in Ladino and Hebrew which were printed in Vienna from 1818 till 1824. The son of David ben Hajim was named Hajim ben David and he took the name or nickname Davičo, which was also used by his father. In some articles and in literature these two men are sometimes mistaken for one. Like his father Hajim was the merchant and money changer but his significance was more relevant in the sphere of publishing. He was the first man in Serbia to publish the books in Hebrew, in Knjaževska štamparija (The Prince's Printing House); during 1837—1853 he has published about ten books. The Davičo

family was through marriage connected with the most important Jewish families in Belgrade and Zemun. In the first half of XIX century the family had the surname Haim, while in the second half of the century they used the form Hajim; among the numerous members of this family only the direct descendants of David ben Hajim were also adding the surname Davičo which by the end of the century has remained their only surname. In the second half of XIX century the most esteemed member of this family was the writer Hajim Davičo and in the Belgrade Jewish circles his brother Benko Davičo, translator and humanist was also much admired. One of the most important Serbian writers Oskar Davičo (1909—1989) is the direct descendant of this family. Creativity and talent for literature have remained in this family for more than two hundred years.